

Ilya Prigogine, Isabelle Stengers: Entre le temps et l'éternité. Paris, Fayard 1988, 223 stran.

Nejnovější kniha Prigogina a Stengersové navazuje na jejich známou *La nouvelle alliance*. Také zde oba autoři vycházejí z nových poznatků přírodních věd, a to zejména věd fyzikálních, aby dospěli k závěrům, které mají širší, mj. filozofickou platnost. Kniha není určena odborníkům, nýbrž širší poučené veřejnosti, ale vzhledem k mimořádně závažným tématům, stojí za recenzi i v odborném sborníku.

Dílo má osm kapitol a tři přílohy. Kapitoly nesou názvy: I. Čas, o který jde, II. Bohové a lidé, III. Jaký pohled na svět? IV. Od jednoduchého ke složitému, V. Poselství entropie, VI. Požadavky kvantové mechaniky, VII. Zrození času, VIII. Mezi časem a věčností.

Prigogine a Stengersová se domnívají, že současný stav ve fyzice je analogický vědecké revoluci 17. století. Odvolávají se přitom na objevy nestability elementárních částic, nerovnovážných struktur a vývoje kosmu, které byly učiněny v padesátých letech. Tyto objevy vedou k tomu, že se vynořila potřeba odmítnout negaci nezvratného času, tj. děditví, které teorie relativity a kvantová fyzika přejala z klasické fyziky. S těmito změnami ve fyzice, která byla po tři sta let vzorem vědy, se mění i obraz vědy samotné. Mizí klasické dynamické zákony, které působily jakoby mimo čas. Prigogine a Stengersová ukazují, jak čas nesměle pronikal do fyziky (termodynamika) v době, kdy se historismus stal důležitou komponentou přírodovědy (Darwin) a především společenských věd. Ale ještě dlouho trvalo, než se ve fyzice prosadila „časová šipka“, tj. nezvratný historický čas. O to se zasloužili až fyzikové, kteří přišli po Einsteinovi. Autoři ukazují na vývoji různých fyzikálních a chemických teorií, jak k tomuto posunu došlo a jaký význam zde mají pojmy „pravděpodobnost“ a „událost“. Tyto procesy ve vývoji vědy lze oddělit od domněnek o roli pozorovatele ve fyzice: i kdyby zde neexistoval pozorující subjekt, byl by podle jejich názoru svět indeterministický. Přitom hraje svou úlohu i určitá historická „nahodilost“: utváření fyzikální teorie a tedy i vzoru pro ostatní vědy bylo podmíněno objekty, na které se fyzika soustředila při svém zrodu.

Poměrně dost místa věnují autoři kosmologickým teoriím. Přitom se zmiňují např. i o světonázorových souvislostech problému singularity velkého třesku: „Jak tedy uvidíme, zmizel pojem „absolutního počátku“ vesmíru, který uráží fyziků svou znepokojující podobností s teologickým pojmem stvoření. „Přechod k existenci“, který by se stal fyzikálně pochopitelný, by už právě proto nebyl jedinečnou událostí, ale procesem, který odpovídá určitým podmínkám. Mohlo by se stát přípustným, že náš vesmír předcházely jiné vesmíry a mohou po něm následovat.“ (S. 150).

V závěru se Prigogine a Stengersová soustřeďují především na důsledky změn ve fyzice pro celkovou koncepci vědy. Fyzika přestává být určujícím vzorem pro vědu. Vědy se mohou doplňovat. Koherence věd se již nevytváří kolem jedné definice vědecké objektivity, nýbrž kolem společného problému, jímž je problém vznikání. V tomto procesu hledají autoři přiblížení se k „nedogmatické dialektice přírody“.

V této souvislosti narážejí na otázku „platonismu“ přírodní vědy, která měla tendenci konstruovat srozumitelné systémy, které však byly vzdáleny jevovému světu, v němž žijeme. Domnívají se, že tento rozpor může současná věda překonat a tím překonat i opozici mezi člověkem jako jevem mezi jevy a člověkem jako absolutně svobodnou bytostí. Fyzika, která se dnes rodí, není novým obrazem světa odtrženým od svých kořenů, ale vynálezem nových jazyků, otevřením nových možností přemýšlet a mluvit o tom, jak žijeme a zasahovat do této praktické skutečnosti. Právě pro tuto možnost je však potřebné, aby byla zachována základní evropská tradice, tj. svoboda pochybnosti a demokracie.

Kniha Prigogina a Stengersové je, jak její autoři sami uvádějí, knihou určenou pro širší okruh poučeného publika. Je knihou, která tomuto publiku zpřístupňuje ani ne tak nejnovější fyzikální objevy (o těch se může informovat i jinde), ale především jejich filozofický význam pro změnu pojetí vědy i vědeckého zkoumání

světa. Způsobem, jakým to autoři dělají, se blíží dialektickomaterialistickému pojetí vztahu filozofie a vědy, ač sami marxisty nejsou. Uznávají však, že určité aspekty jejich díla je k dialektickému materialismu přibližují.

Ivana Holzbachová

M. A. Barg: Epochi i idej (Stanovlenije istorizma). Moskva, Naučnaja mysl' 1987, 350 stran.

Dějiny historiografie jsou disciplínou, která má už poměrně dlouhou tradici. Jestliže můžeme Bargovu knihu v tomto kontextu označit za novátorskou, je to proto, že si zvolil relativně — alespoň v rámci marxistické literatury — nové hlediště: zkoumat historiografii v souvislosti se změnami mentality. Jinými slovy: Barga nezajímají na prvním místě konkrétní názory jednotlivých historiků nebo filozofů dějin, ale to, co tyto názory vypovídají o tom, jak daná epocha vnímala čas a případně prostor. Je pravda, že tímto způsobem Barg postihuje jen část problémů, které jsou ve světové literatuře s pojmem mentality spojeny (především mentalitu vzdělané, a tedy vládnoucí vrstvy), ale konečkonců jeho úkolem nebyl popis mentality, nýbrž vzájemného působení mentality a historických názorů. A tohoto úkolu se podle mého soudu zhostil velmi zdařile.

Kromě úvodu (Historické vědomí a historie) má Bargova kniha sedm kapitol: Antické dědictví, Teologie dějin raného křesťanství, Středověké vidění světa a člověka, Středověké historické myšlení, Renesanční vidění světa, Renesanční historismus a „Filozofická historie“ osvícenství.

V úvodu Barg definuje historické vědomí jako měřítko objektivní vydělenosti člověka z přírodního světa a úrovně jeho sebepoznání a zabývá se metodologickými problémy jeho výzkumu v dílech historiků.

Kapitola o antickém dědictví měla být podle Barga především předpokladem pro kapitoly další, které se tak či onak zabývají mj. problémem recepce antiky. Přesto má v knize i autonomní postavení, protože je analýzou antického chápání času a prostoru, a to na základě obrazu kosmu v mýtu i v dílech velkých antických filozofů a historiků. Barg zde zdůrazňuje celostnost antického vnímání světa, zájem o „počátky“ a orientaci kultury na sluch. Sleduje prohlubování smyslu pro historický čas od Homéra přes Hesioda k Platónovi, Aristotelovi, Hérototovi, Tukydidovi a Polybiovi. Zdůrazňuje, že hloubka historického času u Řeků je velmi malá, zvětšuje se až u Římanů.

Ve druhé kapitole konstatuje Barg, že v křesťanství se svět rozpadá na svět boží a na svět člověka. Nová je v křesťanství myšlenka jednoty lidského rodu a těsné spojení individuální a sociální etiky. Centrum jeho úvah tvoří výklad Augustinova pojetí dějin ve spise O boží obci.

Středověký obraz světa je podle Barga vytvořen většinou z antických elementů, ale jeho ústředním bodem a sjednotitelem je představa boha. Uvnitř tohoto obrazu se mohly rozvíjet určité nové myšlenky, které se plně projeví až na počátku novověku. Barg se široce zabývá středověkým pojetím vztahu mezi věčností a časem, stejně tak jako chápáním člověka. Velký význam pro změnu středověké mentality měl vznik a rozvoj měst: vedl ke změnám v pojetí času (snaha využít čas) a ke vzniku myšlenky individuality člověka.

To všechno se odráželo ve středověkém historickém myšlení. Muselo sjednotit množství různorodých prvků a muselo se vyrovnat i s vlastní dichotoničností (opozice mezi rájem a peklem apod.). K tomu sloužila symboličnost středověkého